

RAIDOS SUTRIKIMŲ TURINČIŲ ANKSTYVOJO AMŽIAUS VAIKŲ EMOCIJŲ RAIŠKA IR JOS PLĖTOTĖ ŠEIMOJE

Liuda Radzevičienė, Nijolė Šostakienė

Šiaulių universitetas, Klaipėdos jūrininkų ligoninė

Anotacija

Straipsnyje pateikiamas tyrimas, atskleidžiantis raidos sutrikimų turinčių ankstyvojo amžiaus vaikų emocinės raiškos šeimoje aspektas. Analizuojama vaikų emocinė būklė ir veiksniai, lemiantys sutrikusios raidos vaikų emocinę plėtotę. Nustatyta, kad tarpusavio santykių pobūdis gali kisti tėvams aktyviai bendraujant su vaiku tiek kokybiškai, ir kiekybiškai. Nustatyta, kad tėvų poveikis, pagrįstas artima situacine emocine interakcija, ne visada veiksmingas, o vaiko artimoji aplinka bazinių emocijų kontekste turėtų užtikrinti besiformuojančių psichinių poreikių tenkinimą ir jų plėtotę.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: sutrikusi raida, ankstyvasis amžius, emocinė raiška, šeima.

Abstract

Research presented in the article reveals emotional expressions of early age children with developmental disorders who are brought up in families. In article discussed emotional state and factors that influence development of emotional expression. It is set up that character of relationships could vary depending on the active communication in the aspect of quantity and quality. Parents communication based on the close emotional interaction is not Always successful; and another implication supports idea that child's closed environment must ensure satisfaction of basic emotional reactions in the process of forming and development child's psychosocial needs.

KEY WORDS: developmental disorders, early age, emotional expressiveness, family.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/tbb.v68i4.951>

Įvadas

Pastaraisiais dešimtmečiais vykę ankstyvosios intervencijos vaikystėje sampratos pokyčiai atskleidžia perėjimą nuo į vaiką orientuotos intervencijos prie visapusiškesnio požiūrio, atsižvelgiant į vaiką, šeimą ir aplinką, ir atitinka platesnę idėjų negalės srityje raidą, t. y. perėjimą nuo medicininio modelio prie socialinio (Ankstyvoji intervencija vaikystėje. Europos situacijos analizė. Esminiai aspektai ir rekomendacijos, 2005). Atkreipiamas dėmesys į šeimos, auginančios neįgalius vaikus, problemas. Šeima pripažįstama kaip reikšminga kompleksinės pagalbos vaikui dalis, galinti ne tik padėti vykstant vaiko raidos procesui, bet ir pati būti aktyvi, dalyvaujanti ir kurianti ankstyvosios intervencijos vaikystėje proceso dalyvė (Ališauskienė, 2005; Ališauskienė, Selvenytė, 2004).

Šeimos įtraukimas akcentuoja pagalbos pasidalijimą ir aktyvų šeimos dalyvavimą organizuojant pagalbos teikimą (Dunst, Trivette, Hamby, 2008). Mokslininkai

(Dunst, Trivette, Hamby, 2008) pateikia klasifikaciją, kurioje į šeimą nukreipta praktika skirstoma į santykinę pagalbą (klinikiniai įgūdžiai: specialistų aktyvus klausymasis, užuojauta, empatija, pagarba ir tikėjimas šeimos narių stiprybėmis bei gebėjimais) ir dalyvaujančią pagalbą (individualizuotas, informuojantis, lankstus, atitinkantis šeimos prioritetus ir poreikius procesas). Pastarasis pagalbos modelis yra veiksmingesnis tiek vaiko raidos dinamikos, tiek tėvų aktyvaus dalyvavimo intervencijos procese aspektais (Dunst, Trivette, Hamby, 2008), nes koncepcija pabrėžia šeimos vaidmenį ir jos stiprybes – tai ir yra į šeimą nukreiptos pagalbos teikimo filosofijos esmė.

Kūdikių bendravimas su tėvais prasideda nuo verksmo, šypsenos, generalizuotų motorinių reakcijų, kitų neverbalinių ženklų, siunčiamų artimiesiems kaip poreikio patenkinti psichofiziologinius poreikius signalas (Charles, Zeanah, 2012). Dėl nuolat kūdikio kartojamos elgsenos tėvai atkoduoja jo poreikius ir užsimezga tam tikras abipusis bendravimas, kuris sudaro prielaidas formuoti prierašumui, emociinei ir kognityvinei plėtotei (Juffer, Bakermans-Kranenburg, van Ijzendoorn, 2007). Ankstyvojo amžiaus vaikų, turinčių regos, klausos, motorikos ar kompleksinių raidos sutrikimų, bendravimo, emocinė, kartu ir prierašumo raida nenatūrali. Jų pirmieji bandymai komunikuoti nėra adekvatūs įprastai kūdikio raidai, pvz.: aklas kūdikis gali nutilti išgirdęs motinos balsą, tokia neregintio kūdikio reakcija gali būti neteisingai suprasta kaip vaiko nesidomėjimas aplinka, o ne kaip aktyvus klausymasis ir dėmesingumas iš aplinkos ateinančiai stimuliacijai; cerebriniu paralyžiumi sergančio kūdikio veido mimika, paėmus jį ant rankų, gali būti neteisingai suprasta kaip prisilietimo, padėties keitimo baimės išraiška, o ne kaip tiesiog su raumenų įtampos kaita susijusi problema. Dėl raidos sutrikimų, kurie lydimi sensorinės deprivacijos, kūdikiai taip pat negali adekvačiai įvertinti tėvų elgsenos, jiems siunčiamų signalų (Charles, Zeanah, 2012). Taigi pirmosios komunikacijos patirtys yra varginančios tiek tėvams, tiek kūdikiams. Akivaizdžiai šie sutrikusios raidos nulemti komunikacijos sunkumai matomi kūdikio emocinėje raiškoje: jiems sunku atpažinti emocijas ir jas identifikuoti kaip siunčiamą informaciją. Taigi kūdikių elgsena gali būti neadekvati situacijai.

Tyrimo objektas: raidos sutrikimų turinčių ankstyvojo amžiaus vaikų emocinių ryšių raiška ir jos plėtotė šeimoje.

Tyrimo tikslas: atskleisti raidos sutrikimų turinčių ankstyvojo amžiaus vaikų emocijų raiškos ir jos plėtotės šeimoje galimybes, taikant situacinės interakcijos programą.

Tyrimo metodai, metodologija ir eiga:

1. Mokslinės literatūros analizė.
2. Keturių savaičių trukmės emocijų raiškos šeimoje stebėjimas ir fiksavimas.

3. Ekspertinio vertinimo tyrimas, siekiant identifikuoti atitinkamas emocijas pagal šeimų fiksuotą vaikų elgseną.
4. Tikslingas stebėjimas. Remiantis ekspertinio vertinimo atlikta vaikų elgsenos analize ir pateiktomis išvadomis, parengtas stebėjimo protokolas, kur išskirta vaikų elgsena fiksuota dienos laiko ir elgsenos trukmės aspektais.
5. Devynių mėnesių situacinė interakcinė programa, skirta emocinei raiškai plėtoti.
6. Tyrimų duomenims apdoroti naudotas SPSS neparametrinių statistinių metodų paketas ir *Windows Microsoft Excel* programa. Dviejų požymių ryšiu tirti taikyta dažnių lentelių analizės procedūra SPSS programos pakete. Kintamųjų nepriklausomumo hipotezei tikrinti taikyti neparametrinis suderinamumo kriterijus *Pearson* testas, naudojant *exact* funkciją. Nulinė hipotezė atmetama reikšmingumo lygmeniu $p < 0,05$.

Tyrimo imtis: tyrime dalyvavo 34 šeimos, auginančios tiek pat raidos sutrikimų turinčių 16–24 mėnesių vaikų. Vaikų raidos sutrikimo diagnozė patvirtinta medicininėmis išvadomis. N apskrities Ankstyvosios reabilitacijos tarnybas lankančios šeimos tyrime sutiko dalyvauti savanoriškai.

1. Emocijų raiškos kategorijų išskyrimas

Remiantis mokslinės literatūros analize (emocijų diferencijavimo teorijos afektiniu kognityviniu konceptu, Изард, 2000, Charles, Zeanah, 2012), vykstant preliminariam stebėjimui ir vėliau ekspertinio tyrimo metodu identifikuotos emocijos ir emocinės būklės, kurios išryškėjo kasdienėje vaiko veikloje, tėvams bendraujant su vaiku. Tai: *linksmumas* (malonus emocinis potyris, kuris kyla pasiekus tikslą, patenkinus poreikį, kartais – be aiškios priežasties); *noras bendrauti* (tarpusavio sąveika, sudėtingi, įvairialypiai kontaktai, atsirandantys iš bendros veiklos poreikių); *krykštavimas* (intensyvi, garsinė džiaugsmo emocijos ekspresija); *vokalizacijos* (neintensyvi garsinė džiaugsmo emocijos raiška ramybės metu); *įnoringumas* (vaikų elgsenos bruožas – nepaklusnumas, priešinimasis suaugusiųjų reikalavimams; ankstyvojo amžiaus vaikai savo įnoringumą gali reikšti verksmu, šauksmu); *irznumas* (neintensyvi, garsinė liūdesio emocija, kuriai būdingas nepasitenkinimo jausmas); *vangumas* (pasyvi liūdesio emocijos raiška); *agresija, nukreipta į kitus* (priešiškas elgesys, kuriam būdingas įžūlus pranašumo demonstravimas ar net jėgos naudojimas kito žmogaus atžvilgiu); *autoagresija* (savęs žeminimas, kaltinimas, žalojimas, ankstyvajame amžiuje tai gali reikšti plaukų tampymu, rovimu, savęs kandžiojimu, galvos daužymu į sieną, grindis, pan.); *stiprus verksmas* (intensyvi garsinė liūdesio emocijos raiška); *švelnumas, glaustymasis* (džiaugsmo

emocijos raiška, siekiant artimo fizinio kontakto su suaugusiuoju); *homeostatinė būseną* (paslanki kurios nors sistemos – šiuo atveju emocinės – pusiausvyros būseną, išliekanti tol, kol sistema priešinasi pusiausvyrą trikdančioms išoriniams ir vidiniams veiksniams). Kaip paskira elgsenos forma išskirtas *stereotipinis elgesys* (angl. *stereotypy* – beprasmis judėjimas, toks kaip plaikstymasis rankomis, galvos sukinėjimas, viso kūno sūpavimasis, intensyvus lankstymasis pirmyn atgal).

Išskirti stebiniai dažnai atskleidžia ne emociją, o elgseną, kuria reiškiasi viena ar kita emocija (autoagresija, vokalizavimas, krykštavimas, verksmas, glaustumasis). Tėvai stebėjimo metu žymėjo vaikų elgseną, kai vyraudavo viena ar kita emocinė reakcija. Vėliau emocinės reakcijos tyrėjų susistemintos pagal pasirinktą emocijų klasifikaciją. Pavyzdžiui, kaip bazinė džiaugsmo emocijos raiška identifiukuotas krykštavimas, linksmumas, vokalizacijos; liūdesio bazinei emocijai priskirtos įnoringumo, stipraus verksmo emocijos. Kaip bazinės pykčio emocijos raiška identifiukuota agresijos kitiems ir sau elgsena. Šiame tyrime remiamės agresijos neuroanatominės struktūros teorija (DiMatteo, Robin, 2002) ir agresiją suprantame kaip individo elgesį, veiksmą ar nusiteikimą, nukreiptą į fizinės ar psichinės žalos suteikimą kitam.

2. Į šeimą orientuotos situacinės interakcinės programos metodologinis pagrindimas

Kognityvinis požiūris į socialinę interakciją prasideda aksioma, kad žmogus yra protinga būtybė, kurios elgsena nėra atsitiktinė, nulemta refleksų ar instinktų (Eisenberg, Spinrad, 2004; Juffer, Bakermans-Kranenburg, Van Ijzendoorn, 2007; Powell, Dunlap, 2010). Atsakas į aplinkos stimuliaciją, dirgiklius turi kognityvinę prasmę, kuri daro žmogaus elgseną visuomenėje adekvačia (Kihlstrom, 2012). Taigi situacinės interakcijos visuomenės kontekste suprantamos kaip socialinės interakcijos, o individo komunikacijos lygmenyje jos gali būti įvardijamos kaip situacinės interakcijos, t. y. siauresnė, spontaniška, lankstesnė, konkretesnė komunikacijos forma. Situacinės interakcinės programos esmė tyrime – tėvų elgesio su sutikusios raidos kūdikiais formų, kurios reikšmingos raidos dinamikai, akcentavimas (Juffer, Bakermans-Kranenburg, van Ijzendoorn, 2007; Powell, Dunlap, 2010).

Tėvai, dalyvavę tyrime, bendraudami su sutrikusios raidos kūdikiais turėjo vadovautis programa, kuri numato kūdikių emocinės ir socialinės raidos plėtotę, kartu ir emocijų tarpusavio ryšių šeimoje pozityvią dinamiką.

1 lentelė. Tėvų įgūdžiai, skatinantys kūdikių emocinę ir socialinę raidą

Tėvų įgūdžiai	Apibrėžtis, komponentai, pavyzdžiai
Tėvai su vaiku bendrauja spontaniškai, jautriai, švelniai ir abipusiškai	Tėvai visada ir nedelsdami atsako į kūdikio iniciacijas: • Tėvai tiksliai supranta ir atkoduoja kūdikio signalus • Tėvų bendravimas atitinka kūdikio amžių ir nuotaiką • Tėvų bendravimas yra ekspresyvus, šiltas ir įtaigus • Bendraujant palaikomas abipusis, tolesnį bendravimą inicijuojantis ryšys su vaiku
Tėvai nustato kasdienės veiklos rutinos modelį	Miegas, valgymas, veikla
Tėvai naudoja vaiko elgsenos įgūdžius formuojančias priemones ir apsaugo nuo negatyvių elgesio apraiškų	Pagyrimų, paskatinimų, dėmesio, pastiprinimo, situacinių ir planuotų priežasčių bei pasekmės ryšių veikloje, dėmesio perkėlimo / nukreipimo taikymas, tam tikrų situacijų ignoravimas ir apribojimai
Tėvų skatinimas naudoti pagrindinius socialinius emocinius įgūdžius, bendraujant su vaiku	Dėmesys kreipiamas į veidą, įdėmus stebėjimas žvilgsniu, kartu išlaikomas dėmesys, aiškūs neverbaliniai ir verbaliniai signalai, nusiramimas
Tėvai mokomi ir skatinami pasitelkti socialines kompetencijas	Dalijimasis, pagarba, laukimas, klausimai, kalbėjimasis, bendradarbiavimas, bendri žaidimai, konfliktų sprendimas
Tėvai mokomi ir skatinami taikyti emocines kompetencijas	Emocijų identifikavimas ir gebėjimas tiksliai jas įvardyti, tinkama jausmų raiška, empatija
Tėvų įtraukimas į pozityvias situacines interakcijas žaidžiant su vaikais	Pozityvūs žaidimai, į vaiką orientuoti žaidimai poroje

Šaltinis: adaptuota remiantis Powell, Dunlap, 2010.

3. Raidos sutrikimų turinčių kūdikių emocinių ryšių formavimosi prielaidos ir struktūra

Evoliucijos požiūriu emocijos reikšmingos tuo, kad jų pagrindu atsirado nauji motyvacijos tipai, sudėtingi elgsenos modeliai, jų įvairovė, emocijos leidžia žmogui puoselėti adekvačius santykius su jį supančiu pasauliu ir sėkmingai prisitaikyti kintančioje aplinkoje (Tronick, 2007; Radzevičienė, 2006). Emocijų kilmės priežastis – kūdikio ir motinos komunikacijos poreikio tenkinimas. Verbalinė suaugusiųjų komunikacija yra pagrindinis socialinių ryšių palaikymo būdas, ikikalbinia-

me raidos etape būtent emocijos ir jų raiška užtikrina bendravimo galimybę – iš pradžių tik su motina, vėliau – ir su kitais asmenimis (Huebner, Risser, McGiness, Dougherty, cit. Изард, 2000). Kūdikio ir motinos komunikacija pagrįsta emocijomis, sutrikusios raidos kūdikiui ji gyvybiškai svarbi, nes emocijos yra viena pagrindinių ryšio su aplinka priemonių (Benson, Haith, 2009; Juffer, Bakermans-Kranenburg, Van Ijzendoorn, 2007).

Džiaugsmas, neapykanta, nuostaba, baimė, pasišlykštėjimas ir liūdesys – bazinės emocijos, kiekviena jų reiškiasi subjektyvia pajauta, fiziologiniais pokyčiais ir atitinkama išorine elgsena. Taigi emocijos turi ir elgsenos, ir fiziologinį komponentą (Изард, 2000; Tronick, 2007; Charles, Zeanah, 2012). Kūdikystės laikotarpiu vaiko emocijų diferencijavimuisi, kartu ir psichosocialinei raidai svarbu patenkinti fiziologines reikmes (Eisenberg, Spinrad, 2004). Esant elementariai adaptacijai, pirminei postnatalinei sensorinei patirčiai, emocinės reakcijos nuo 2 savaičių pradeda diferencijuotis. Dėl patirto streso gimstant, pirmąją ir antrąją gyvenimo savaitę vyrauja neigiamos emocijos. Kūdikis pradeda adaptuotis prie naujų aplinkos sąlygų, mitybos režimo, aktyviai prisitaiko termoreguliacijos, kvėpavimo, šalinimo fiziologiniai mechanizmai (Radzevičienė, 2006; Tronick, 2007; Zeanah, 2012). Alkio, šalčio, šlapumo pojūčius lydi neigiamos garsinės emocinės reakcijos, į kurias suaugusieji iškart reaguoja.

Emocinių reakcijų diferenciaciją šiame amžiuje veikia kontaktų su vaiko aplinka kokybė, motorinių ir sensorinių aferentacijų, gaunamų iš vaiko aplinkos, kiekis (Meisels, 2003), taigi esant raidos sutrikimams emocijų diferenciacijos procesas lėtėja. Daugelis mokslininkų (Robin, Troy, 2010; Zeanah, 2012) yra linkę manyti, kad kūdikio veidas atspindi jo išgyvenamas emocijas. Nustatyta, kad visame pasaulyje tiek vaikų, tiek suaugusiųjų bazinių emocijų raiška vienoda (Изард, 2000). Baimės emocijos raiška yra universali visose kultūrose: plačiai atmerktos akys, pakelti antakiai, atsipalaidavusi ir šiek tiek praverta burna. Bazinių emocijų raiškos universalumas leidžia manyti, kad žmonės, kaip biologinė grupė, turi genetiškai užprogramotą gebėjimą tas pačias emocijas reikšti ta pačia elgsena (Radzevičienė, 2006). Dar vienas emocijų įgimtųjų įrodymų yra tai, kad nuo 5–6 mėn. vaikų emocijų raiška keičiasi, atsižvelgiant į įgyjamą patirtį (kai mamai linksma, ir vaikas tai mato, jis pradeda šypsotis, kai mato motiną nuliūdusią, pradeda raukytis). Taigi veido išraiška tampa patikimu vaiko emocinės būklės vertinimo rodikliu (Zeanah, 2012).

Ryškančios emocinės raidos problemos (Robin, Troy, 2010) ankstyvajame amžiuje siejamos su auklėjimo klaidomis ir individualiomis vaiko raidos savybėmis. Žinoma, tai ambivalentinis ir koreliuojantis reiškinys, tačiau esant raidos sutrikimams, emocinė raida nukenčia dėl kūdikio neurologinės būklės nulemtų veiksnių ir tampa antrinio pobūdžio raidos problema (Benson Haith, 2009; Po-

well, Dunlap, 2010). Kūdikio raida vyksta ypatingomis sąlygomis, ją būtų galima apibūdinti kaip deprivacinę, kai organizmo sensorinės ar motorinės sistemos neturi galimybių priimti ir integruoti iš aplinkos gaunamos informacijos. Daugelio autorių (Robin, Troy, 2010; Zeanah, 2012; Radzevičienė, 2000) darbai rodo, kad savitai besiformuojantys sutrikusios raidos kūdikių emocinės ir socialinės raidos bruožai lemia žmogaus socialines problemas ateityje.

4. Raidos sutrikimų turinčių ankstyvojo amžiaus vaikų emocinių ryšių šeimoje tyrimo rezultatai

Tyrimo dalyvavo šeimos, auginančios ankstyvojo amžiaus vaikus, kuriems mediciniškai patvirtintas tam tikras raidos sutrikimas. Vaikų raidos sutrikimų reabilitacijos tarnybas lankantys vaikai turi įvairių raidos sutrikimų (žr. 2 lentelę), tačiau visiems jiems būdingas socialinės emocinės raidos nevisavertiškumas. Tik 14 šeimų augina vieną vaiką šeimoje, kitose dar yra vaikų nuo 1 iki 3 metų. Daugiau vaikų, lankančių Vaikų raidos sutrikimų reabilitacijos tarnybas, yra vyresni, berniukų (21) daugiau negu mergaičių (13). Tyrimo dalyvavo laisvanoriškai sutikusios dalyvauti šeimos. Tyrimo imtis neleidžia daryti apibendrinančių išvadų visų Lietuvos Vaikų raidos sutrikimų reabilitacijos tarnybų kontekste, tačiau tyrime atskleistos tendencijos gali būti naudingos atliekant tolesnius tyrimus, ieškant veiksmingos pagalbos būdų, plėtojant ankstyvojo amžiaus sutrikusios raidos kūdikių emocinę raidą.

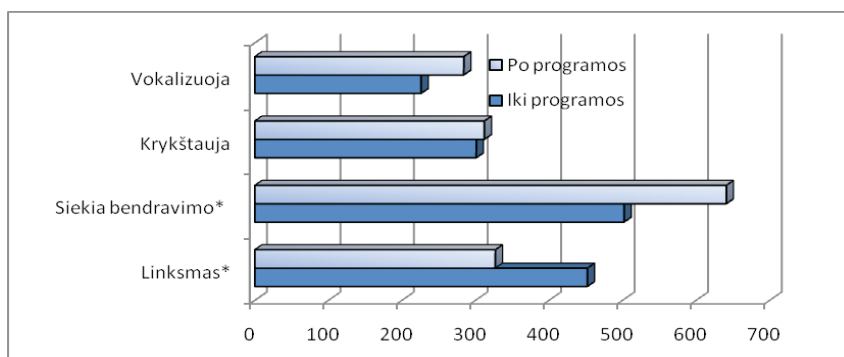
2 lentelė. Tyrimo dalyvavusių kūdikių amžius ir raidos sutrikimas

Raidos sutrikimas	Vaikų amžius	
	16–19 mėn. (atvejų skaičius)	20–24 mėn. (atvejų skaičius)
Dauno sindromas	3	6
Cerebrinis vaikų paralyžius	5	7
Regos sutrikimas	1	5
Kompleksinis raidos sutrikimas	3	4

Ankstyvajame amžiuje kūdikio emocinę sveikatą lemia jo bazinių fiziologinių ir psichinių poreikių tenkinimas. Psichinių poreikių tenkinimo kokybė sudaro arba nesudaro palankių sąlygų emocinių ryšių ir emocijų raiškos plėtočiai. Emociniai kūdikių ir tėvų ryšiai gali būti identifikuoti pagal kūdikių emocinę raišką, kuri atskleidžia vaiko psichofizinį patogumą ir gali būti vienas iš optimalios tarpusavio sąveikos rodiklių.

Tėvams stebint kūdikių elgseną ir emocijų raišką išskirtos teigiamos ir neigiamos apraiškos, kurios, tėvams taikant situacinio interakcinio poveikio programą, turėjo kisti, t. y. tėvams bendraujant su kūdikiais buvo siekiama platesnės emocijų skalės, kad tėvai greičiau ir tiksliau suprastų vaiko poreikius, reiškiamus atitinkama elgsena bei emocijomis, ir taip formuotųsi adekvatūs tėvų ir kūdikio komunikacijos įgūdžiai.

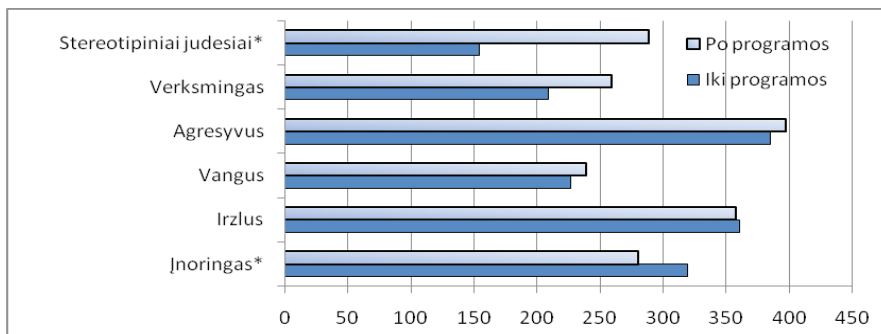
Teigiamus emocinius ryšius atskleidė tokia fiksuota vaikų elgsena: aiškiai demonstruojamas noras bendrauti su suaugusiuoju, kryžstavimas, vokalizavimas bendraujant, tiesioginių fizinių kontaktų siekis (glaudimasis prie suaugusiojo, noras pasėdėti ant kelių ir pan.), linksmumas, teigiamos emocijos, dalyvaujant bendroje su suaugusiuoju veikloje. Po situacinės interakcinės programos, paremtos artimu emociniu ryšiu, nustatyta, kad vyko statistiškai reikšmingi vaiko emocinės būklės pokyčiai (1 pav.) ne tik puoselėjant teigiamas emocijas ir ryšius, bet kito ir pati vaikų elgsena.

1 pav. Teigiamos vaikų elgsenos ir emocinės raiškos kaita (požymio dažnis)

Pastaba: * – elgsenos kategorijų statistiškai reikšmingas kitimas $p \leq 0,05$

Bendravimo su suaugusiais kontekste kito ne tik emocijų ryšių su suaugusiais kokybė ($p = 0,00$, vertinant dinaminį aspektą), bet labiau diferencijavosi ir emocijos. Iki programos dažniau fiksuotas vaikų linksmumas (emocinis bendravimo motyvas) peraugo į kokybiškai naują sąveikos formą – bendravimą, paremtą kognityvine motyvacija ($p = 0,00$). Kartu vaikai rodė stipresnius ryšius su tėvais ($p = 0,01$): švelnumą, norą prisiglausti, pratęsti buvimo drauge laiką. Kūdikiai po programos tapo aktyvesni, tai reiškėsi vokalizavimo, kryžstavimo emocinėmis reakcijomis. Vokalizacijų ir kryžstavimo augimas atskleidžia, viena vertus, fiziologinę vaikų brandą, kuri pakito artimos situacinės interakcijos poveikyje, kita vertus, kokybiškai naujo bendravimo (bendravimo kalba) formavimąsi.

2 pav. Negatyvios vaikų elgsenos ir emocinės raiškos kaita

Pastaba: * – elgsenos kategorijų statistiškai reikšmingas kitimas $p \leq 0,05$

Nepageidaujamos elgsenos fiksuota daugiau negu pageidaujamos ir iki programos, ir po jos. Tačiau dėl situacinės interakcijos poveikio kito ir netinkamos vaiko elgsenos formos (2 pav.). Tenka pastebėti, kad tyrime dauguma kūdikių demonstruotų neigiamų emocijų ar nepageidautinos elgsenos apraiškų didėjo tačiau statistinio reikšmingumo nenustatyta. Reikšmingai mažėjo tik kūdikių įnoringumas ($p = 0,02$). Sutrikusios raidos kūdikių elgsenoje dažnai stebimi stereotipiniai judesiai. Pažymėtina, kad po programos tėvai fiksavo ženklų šios elgsenos ryškėjimą ($p = 0,03$). Liūdesio emocijos raiška ir kaita nebuvo tokios optimistiškos, kaip tikėtasi. Vangumą, sunkiai numaldomą verkumą, apatiją, inertiškumą apibūdinome kaip liūdesio emocijos raišką, kuri apibrėžiama kaip nusiminimo jausmas, kylantis dėl ko nors stokos, netekties. Liūdesys reiškiasi sumenkėjusia veiklos motyvacija, pasyvumu, vangumu (Psichologijos žodynas, 1993). Tyrimo duomenų analizė atskleidė, kad raidos sutrikimų turinčių kūdikių liūdesio emocijos fiksuotos gana dažnai. Akivaizdu, kad ankstyvajame amžiuje liūdesio emocija neturėtų būti fiksuojama kaip vyraujanti tam tikrą laiko tarpą, tačiau šiuo atveju, matyt, reikšminga yra negalė ir jos nulemtas santykis su aplinka. Verksmas gali turėti daug priežasčių, tai tarsi pareiškimas juo besirūpinančiam suaugusiajam, kad kažkas vyksta ne taip, kaip vaikui norėtųsi. Šeimoje vaikas verkia dėl to, kad tarp jo ir artimųjų yra susiformavę (arba formuojasi) tam tikri emociniai ryšiai, ir tik pasitikėdamas artimu žmogumi vaikas verkdamas atkreipia suaugusiojo dėmesį, reiškia savo norus, su juo komunikuoja.

Pykčio emocijos kito labiau negu liūdesio. Šios emocijos raiška, palyginus su kitų emocijų, buvo menka, tačiau jos fiksavimas kaip kurį laiką vyraujančios emocijos atskleidžia, kad sutrikusios raidos vaikai, dažnai nesuprasti tėvų ar tiesiog neturėdami galimybių išreikšti savo poreikius, atsiduria konfliktinėse situacijose.

Pykčio emocijos statistiškai reikšmingas skirtumas ($p = 0,02$) nustatytas tarp berniukų. Galima ir kita pykčio emocijos didėjimo interpretacija: vaikai įgijo daugiau patirties, žinių, įgūdžių ir šią vaikams malonią patirtį norėtų pratęsti ar perkelti į kitą veiklą.

Stereotipiniai judesiai dažnai įvardijami kaip raidos sutrikimų turinčių vaikų elgsenos bruožas, kuris dažnai siejamas su sensorine autostimuliacija, nerimo raiška ir pan. Dažnai stereotipiniai judesiai ankstyvajame amžiuje siejami su autizmu, tačiau jie, kaip vienas iš simptomų, gali lydėti ir daugelį centrinės nervų sistemos patologinių būklių. Tiek nerimas, tiek stereotipinių judesių kiltis yra įvairi ir daugeliu atvejų sunkiai identifikuojama, ypač turint mintyje sutrikusios raidos ankstyvojo amžiaus vaikų elgsenos ypatumus. Nerimo emocija apibrėžiama kaip „neapibrėžtas grėsmės jausmas, kylantis dėl realaus ar įsivaizduojamo pavojaus“ (Psichologijos žodynas, 1993, p. 181). Tyrimo duomenų analizė atskleidė, kad nerimo emocija nebuvo vyraujanti. Tai stabili ir emocine interakcija pagrįstam poveikiui pakankamai rezistentiška būklė (nors nustatytas reikšmingas pokytis – $p = 0,01$), tačiau pati savaime nerimo emocijos raiška nėra palankus faktas vaiko raidos proceso kontekste. Situacinės emocinės sąveikos suaktyvintos nerimo emocijos buvo neutralizuotos, patenkinant ne tik psichinius, bet ir pažintinius vaiko poreikius.

Išvados

1. Mokslo literatūros analizė atskleidė, kad raidos sutrikimų turinčių ankstyvojo amžiaus vaikų bendravimo, emocinė, kartu ir prierašumo raida nėra natūrali, nes pirmieji bandymai komunikuoti dėl sensorinės deprivacijos nėra adekvatūs, be to, kūdikiai negali adekvačiai įvertinti tėvų elgsenos, jiems siunčiamų signalų.
2. Vykdamas tėvams parengtą situacine interakcija pagrįstą bendravimo programą emocinė kūdikių raiška gali būti sėkmingai plėtojama ne tik skatinant bendrąją vaiko psichomotorinę raidą, bet ir siekiant išvengti auklėjimo klaidų, kurios formuojasi kaip antrinio pobūdžio raidos sutrikimo pasekmė.
3. Nustatyta, kad dėl situacinio interakcinio poveikio kūdikių emocinė raiška ir jų elgsena, bendraujant su tėvais, kito, apimdama platesnę emocijų skalę, tėvai greičiau ir tiksliau suprato vaiko poreikius, reiškiamus atitinkama elgsena ir emocijomis, tai sudarė galimybes formuoti adekvatiems tėvų ir kūdikio komunikacijos įgūdžiams.

4. Kūdikių demonstruota neigiama elgsena ir iki programos, ir jai pasibaigus leido atskleisti daugelį priežasčių, kurių viena ir gali būti netinkamai kūdikių atkoduojama gaunama informacija, kad yra susiformavę (arba formuojasi) tam tikri emociniai ryšiai, kurie neleidžia suaugusiajam teisingai atkoduoti vaiko psichofizinės būklės ir į ją adekvačiai reaguoti.

Gauta 2014 09 15

Pasirašyta spaudai 2014 12 22

Literatūra

- Ališauskienė, S. (2005). *Ankstyvoji intervencija vaikystėje*. Monografija. ŠUL.
- Ališauskienė, S., Selvenytė, E. (2004). Tėvų pasitenkinimas ankstyvąja intervencija: lyginamoji situacijos analizė Europos šalių kontekste. *Specialusis ugdymas 1 (10)*: 9–22.
- Ankstyvoji intervencija vaikystėje. Europos situacijos analizė. Esminiai aspektai ir rekomendacijos. Early Childhood Intervention in Europe. Key Aspects and Recommendations.* (2005). V. Soriano (ed.). Prieiga internete: <http://www.european-agency.org/eci/eci.html>.
- Benson, J. B., Haith, M. (2009). *Social and Emotional Development in Infancy and Early Childhood*. Academic Press.
- Charles, H., Zeanah, Jr. (2012). *Handbook of Infant Mental Health*. Guilford Press.
- DiMatteo, M. R. (2002). *Health Psychology*. Cambridge, MA: Perseus Publishing.
- Dunst, C., Trivette, C., Hamby, D. (2008). *Research synthesis and meta-analysis of studies of family-centered practices* (Winterberry Press Monograph Series). Asheville, NC: Winterberry Press.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. (2004). Emotion-Related Regulation: Sharpening the Definition. *Child Development 75 (2)*: 334–39.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J., Van Ijzendoorn, M. H. (2007). *Promoting Positive Parenting: An Attachment-Based Intervention*. Taylor & Francis.
- Kihlstrom, J. F. (2012). The Person-Situation Interaction. In: D. Carlston (ed.). *Oxford Handbook of Social Cognition* [a volume in the Oxford Library of Psychology]. New York: Oxford University Press.
- Meisels, S. J., and others. (2003). *The Ounce Scale: Standards for the Developmental Profiles (Birth–42 Months)*. New York: Pearson Early Learning.
- Powell, D., Dunlap, G. (2010). *Family-Focused Interventions for Promoting Social-Emotional Development in Infants and Toddlers with or at Risk for Disabilities*. Roadmap to Effective Intervention Practices #5.
- Psichologijos žodynas*. (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 75–76.
- Radzevičienė, L. (2006). *Globos institucijose augančių kūdikių emocijų raida*. Monografija. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla. ISBN 9986-38-715-9, p. 229.
- Radzevičienė, L. (2000). Early behavioral disorders of young emotionally abused infants. *Sveikatos aplinka 3*: 25–30.
- Robin, P., Troy, M. (2010). *Disorders of Childhood: Development and Psychopathology Cengage Learning*. Belmont: Wadsworth, Cengage Learning.
- Tronick, E. (2007). *The Neurobehavioral and Social-Emotional Development of Infants and Children*. Norton Series on Interpersonal Neurobiology. WW Norton & Co.
- Zeanah, Ch. H. Jr. (2012). *Handbook of Infant Mental Health*. Guilford Press.
- Изард, К. (2000). *Психология эмоций*. Санкт-Петербург: Питер, с. 15–39; 42–107.

EMOTIONAL EXPRESSION AND IT'S DEVELOPMENT IN FAMILY OF EARLY AGE CHILDREN HAVING EVOLUTIONAL DISORDER

Liuda Radzevičienė, Nijolė Šostakienė

Summary

Changes that took part in recent decades in the area of understanding of Early Intervention emphasizes shift from child oriented intervention to more universal point of view. Involvement of family highlights sharing of support and active family's' participation in the organizational of interventions. Such model is more effective in the aspects of dynamic of child development as well as in the aspect parents empowering in the interventional activities.

Object of the research: Emotional Expression and its Development in Family of Early Age Children Having Developmental Disorders

Aim of the research: To reveal emotional expression and its development in family of early age children having developmental disorders applying program of situational interaction.

Methodological background of family oriented program of situational interaction.

Cognitive approach to the social interaction starts from axiom that human is sensible being whose behavior is not incidental, conditioned by reflexes or instincts (Eisenberg, Spinrad, 2004; Juffer, Bakermans-Kranenburg, Van Ijzendoorn, 2007; Powell, Dunlap, 2010). Response to the environmental stimulation have cognitive meaning and this does human behavior socially adequate (Kihlstrom, 2012). So situational interactions in the society are understandable as social interactions, and in the context of individual communication they could be understood as situational interactions, it means that they are more constricted, spontaneous, flexible, and more particular type of communication. Sustainability of situational interaction program emphasizes forms of parents – child's behavior that significant for the dynamics of child's development (Juffer, Bakermans-Kranenburg, Van Ijzendoorn, 2007; Powell, Dunlap, 2010).

Methods and proceeding of the research: analysis of the scientific materials; During 4 weeks observation and recording of child emotional expressions in the family in order to identify emotions according to the patterns of child's behavior; Purposeful observation: on the base of observation results, protocol for purposeful observation was arranged were child's behavior was fixed according to the aspects of day time and duration; Situational interaction program that continues nine

months was devoted to the development of emotional expressiveness of early age children who have developmental disorders.

34 families who are bringing up early age children with developmental disorders took place in the research and the same number of infants from the age of 16 to 24 months. Diagnosis of developmental disorder was certified by medical conclusions. Families that attend in the N region Early Intervention services participated in the research unconstrained.

Analysis of the research indicated that there are not enough scientific materials concerning emotional expressiveness of early age children having developmental disorders and peculiarities of their interaction with parents. For the children who have developmental disorders situational interaction with parents in most cases is effective and it develops positive characteristics of parents – child's interaction patterns. Negative patterns of child's behavior were fixed before program as well as after program. Frequency of negative emotional reaction increased but not significantly. It could be related with child health conditions. Activated by program emotions of anxiety were neutralized satisfying children not only psychical but cognitive needs as well.

